

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

CƏFƏR CABBARLI ADINA RESPUBLİKA GƏNCLƏR KİTABXANASI

Həmidə Məmmədquluzadə

1873 - 1955

Biobibliografik vəsait

Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə 1873-cü ildə Şuşa qəzasının Kəhrizli kəndində zamanəsinin görkəmli maarifçi ziyalı, tarixçi Əhməd bəyin ocağında dünyaya gəlmiş, Cəlil Məmmədquluzadənin həyat yoldaşı olmuşdur. Nəcib bir insanın ailəsində dünyaya göz açan Həmidə xanımın Azərbaycan mədəniyyətinə və ədəbiyyatına həsr olunan böyük ömür yolu da məhz "ot kökü üstə bitər" məsəli ilə tam uzlaşır. Ailə məktəbində təhsil alan Həmidə xanım hələ yeniyetmə illərində rus dilini səlis qavrayaraq, o dövrün kənd qızları üçün səciyyəvi olmayan yüksək intellektə, geniş dünyagörüşə malik olmuşdu. İlk həyat yoldaşı zadəgan nəslindən olan podpolkovnik İbrahim bəy Davatdarov cəbhədə həlak olandan və atasını itirəndən sonra Həmidə xanım Cavanşir Kəhrizlidə ata mülkünü idarə etmişdi.

1905-ci ildə Tiflisdə tanış olduğu Mirzə Cəlil Məmmədquluzadəyə iki il sonra ərə gedərkən bu izdivac çoxlarına xoş getməmiş, nikah onun əsilzadə nəslinə yaraşdırılmamışdı. Lakin Həmidə xanım bütün maneələrə cəsarətlə sinə gərərək, Mirzə Cəlilə vəfali və fədakar ömür-gün yoldaşı olmaqla yanaşı, həm də ustad sənətkarın ən yaxın maarifçi silahdaşı, ziyalı həmdəmi, "Molla Nəsrəddin" in isə xeyrixah himayədarı olmuşdu. Bütün varidatını, sərvətini həyat yoldaşının yaradıcılığına böyük ürəklə sərf edən Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə Mirzə Cəlillə 25 il əsl məhəbbət və qarşılıqlı ehtiramla ömür sürmüşdü. Bu illərdə Mirzə Cəlil nə qədər kəskin zərbələrə, ittihamlara tuş gəlsə, nadanlıqla qarşılaşsa da, ən çətin günlərdə Həmidə xanım ona mənəvi dayaq olmuş, bu böyük insanı daim nikbin ovqata kökləmiş, onun bütün ağır sınaqlardan mətanətlə çıxmasına yardım göstərmişdi.

Tarix Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadəni böyük xeyriyyəçi və cəfakəş insan kimi yaddaşlara həkk etmişdir. Tək Kəhrizli kəndinin deyil, cümlə Qarabağın ona kömək üçün pənah gətirən insanların əlindən tutan, qayğılarını həll edən bu xanım həm də o dövrün yardıma ehtiyacı olan ziyalıların da problemlərini həll etmişdir. Ciddi xəstəliyi olan Mirzə Ələkbər Sabir məhz Həmidə xanımın məsləhəti ilə Mirzə Cəlil tərəfindən Tiflisə müalicə üçün dəvət alır. Sabir bu hadisəni Abbas Səhhətə yazdığı məktubda belə xatırlayırdı: "Mirzə Cəlil və Həmidə xanım cənablarından çox razıyam. Bilmirsən mənə nə qədər ehtiram edirlər! Bu neçə müddətdə təmam məxaricimi və zəhəmatımı mütəhəmmil omuşlar.

Mənim mehmanxana, ya xəstəxanada yatmağıma razı olmadılar, öz evlərində mənzil vermişlər. Xülasə, bilmirəm nə dil ilə təşəkkür edim". Həmidə xanımın Sabirə

Həmidə Məmmədquluzadə (19 yanvar 1873-ci il, Kəhrizli, Ağcabədi, Rusiya İmperiyası - 6 fevral 1955-ci il, Bakı) Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından biri, Cəlil Məmmədquluzadənin həyat yoldaşı, tarixçi Əhməd bəy Cavanşirin qızı, xeyriyyəçi, tərcüməçi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü.

göstərdiyi qayğı haqqında isə Azərbaycan ziyalılığının baş tacı olan Üzeyir bəy Hacıbəyli xüsusi məqalə yazmışdır. Məqalə bu sözlərlə bitirdi: "Qoy ədəbiyyat tarixinə yazılsın ki, Sabir kimi şairi diriliyində təqdir edən bir kişi olmadısa da, bir nəfər arvad oldu ki, şairin iadei-səhhəti üçün, milyonçu kişilərə rəğmən, öz varından keçəcək qədər böyük bir hamıyyət göstərdi".

Bu hadisə Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadənin vətəndaş mahiyyətini, xeyirxah əməllərini əks etdirən yüzlərlə faktdan yalnız biridir.

Həmidə xanım 1912-ci ildən Kəhrizlidə öz vəsaiti hesabına məktəb açır və burada dərs deyir. Mirzə Cəlilin vəfatından sonra da ölkənin ictimai-ədəbi həyatında fəal mövqə tutan Həmidə xanım Yazıçılar İttifaqına üzv seçilmiş, ömür-gün yoldaşının əsərlərini tərcümə etməklə yanaşı, bu böyük sənətkarla bağlı kövrək xatirələrini böyük ustalıqla qələmə almışdır. 1955-ci ildə vəfat edən Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə Fəxri Xiyabanda Mirzə Cəlilin məzarı yanında dəfn olunmuşdur.

Kəhrizli kəndində 2005-ci ilin yanvar ayının 1-də anadan olduğu və boya başa çatdığı Kəhrizli kəndində, öz malikanəsində Həmidə Məmmədquluzadənin ev muzeyi açılmışdır. Muzeydə 210 eksponat sərg

Ev muzeyi Muzeyin ümumi sahəsi 360kvm-dir. Ekspozisiya sərgi sahəsi 120kvm-dir.

Muzeyin 4 ekspozisiya salonu vardır. Bu otaqlardan biri Həmidə xanımın iş otağı, 2-ci və 3-cü salon qonaq otağı, 4-cü salon isə yemək otağıdır.

Otaqların qarşısı dəhlizdən ibarətdir. Birinci salonda Həmidə xanımın həyat və fəaliyyətini əks etdirən foto şəkillər, plakatlar, ev əşyaları, əlyazmalar, ikinci salonda ev əşyaları, Cəlil Məmmədquluzadənin seçilmiş əsərləri, üçüncü salonda ev əşyaları, plakat, Həmidə xanımın əl işləri, xatirə albomu nümayiş etdirilir. 2006-cı ildə muzeydə Azərbaycan tarixində, milli mədəniyyətin inkişafında, maarifçiliyin yayılması, cəhalətin aradan qaldırılmasında tarixi rol oynamış bir çox görkəmli ədəbi simaların geniş tanınmasında ədəbi məktəb olmuş "Molla Nəsrəddin" jurnalının 100 illik yubleyi keçirilmişdir. Həmidə xanımın doğum günü hər il qeyd edilir. Muzeyə Respublikanın bütün guşələrindən ekskursiyaya gəlirlər.

Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadənin əsərləri

Məmmədquluzadə, Həmidə. "Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim". / Həmidə Məmmədquluzadə - Azərnəşr, 1967.- 211s.

Cavanşir, Həmidə
Xanım Əhməd bəy qızı. (Məmmədquluzadə)
Xatirələrim / H. X. Cavanşir ; ruscadan çevirəni və nəşrə haz. M. Vəzir ; dil red., qeydlərin və aydınlatmaların müəll. Ə. Tahirzadə - Bakı: Apostroff, 2012.- 399, [1] s.

Annotasiya: Dövrünün görkəmli ictimai xadimi, zadəgan-ziyalı zümrəsinin ən ünlü qadın təmsilçisi, xeyriyyəçi və maarifçi Həmidə xanım Cavanşirin (1873-1955) "Xatirələrim" əsəri oxuculara ilk dəfə bütöv şəkildə təqdim edilir. Müəllif burada atası Əhməd bəy Cavanşir, həyat yoldaşı Cəlil Məmmədquluzadə, "Molla Nəsrəddin" dərgisi, Qafqaz-İslam Ordusunun Şuşaya gəlişi, Cümhuriyyət dönəmində Qarabağın vəziyyəti haqqında geniş bilgi verir, sovet hakimiyyəti gəlincə ailənin necə məşəqqətlə Təbrizə köç etməsini, "Molla Nəsrəddin" in Təbrizdə nəşrini, Bakıya döndükdən sonra ailənin ağır durumunu, "Molla Nəsrəddin" in sovet Bakısında nəşrini və b. hadisələri cəlbedici bir dillə təsvir edir.

Tədqiqatçı-jurnalist, yazıçı Mehriban Vəzir yazır ki, Həmidə xanım Cavanşirin "Xatirələrim" kitabının yazılmasının maraqlı bir tarixçəsi var: "Bu tarixçənin özü də bir xatirədir desək, bəlkə də yanlışdır. Belə ki, 30-cu illərin (keçən əsrin) ortalarında Mir Cəfər Bağırovun göstərişi ilə Həmidə xanım Yazıçılar İttifaqına dəvət edilir. Burada Həmidə xanıma bildirirlər ki, yoldaş Bağırov arzu edir ki, o dövrdə Qarabağda olan hadisələri, inqilabi hərəkatları, o illərin mühüm bolşevik simaları haqqında bildiklərini qələmə alsın. Baxmayaraq ki, Həmidə xanım "Xatirələrim" memuar əsərini artıq yazmağa başlamışdı, təklifi qəbul edir. Elə oradaca ona ərizə yazdırıb bir günün için də Yazıçılar İttifaqına üzvlüyə qəbul edir. Əsərin yazılması üçün müəllifə iki-üç il vaxt verilir.

Bu illərdə Həmidə xanım yüksək maaş, xüsusi xidməti məşin, qıtlıq dövrü olduğundan, "kremlyovski payok" deyilən ərzaq payı və başqa bu kimi imtiyazlarla təmin olunur. Beləliklə, vaxt başa çatır və Həmidə xanım yazdıqlarını Yazıçılar İttifaqına təhvil verir. Növbədə yalnız kitabın çapı qalırdı. Bir aydan sonra Həmidə xanıma Yazıçılar

İttifaqından bildirirlər ki, yoldaş Bağırov əsəri bəyənməyib, çünki onun Qarabağdakı bolşevik fəaiyyəti, vətən və xalq qarşısında əvəzsiz xidmətləri kitabda geniş şəkildə əks olunmalıdır. Həmidə xanımın isə cavabı qısa və konkret olur: "Mən görmədiklərimi yaza bilmərəm".

Bununla da Həmidə xanım Cavanşir (1873-1955) repressiyaların tüğyan etdiyi bir dövrdə böyük bir cəsaret nümunəsi göstərərək, "yalançı tarix" yazmaqdan, rəhbəri mədh etməkdən qəti şəkildə imtina edir. Ona verilən bütün imtiyazlar təbii ki, əlindən alınır, kitab isə çap olunmur. Lakin uzun sürən qadağalardan sonra sovet dövründə "Xatirələrim" in tam deyil, qısa forma-da nəşrinə icazə verilir. Kitabda əsasən Həmidə xanım Cavanşirin ömürgün yoldaşı, böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılı öz əksini tapmışdı".

Həmidə xanım Cavanşir Azərbaycan maarifinin, mədəniyyətinin, ziyalılığının ləyaqətli təmsilçisi olaraq tarixdə yaşayacaq. Çünki onun əməlləri xalqımızı işıqlı günlərə çıxarmaqla bağlı olub. Həmidə Cavanşir-Məmmədquluzadə böyük azərbaycançıdır.

Məmmədquluzadə, Həmidə Əhməd bəy qızı Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim /H. Məmmədquluzadə ; rus dilindən tərc. ed., müqəddimə və şərhlərin müəll. A. Zamanov ; red. B. Abdullayev.- Bakı: Gənclik, 1981.-154, [2] s. (Mətn kiril qrafikasındadır.)

Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə haqqında

Dövrü mətbuat

Fərəcova, Zöhrə. **Fədakarlıq mücəssəməsi:** [Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından biri - Həmidə Məmmədquluzadə haqqında] / Z. Fərəcova // Azərbaycan. - 2018.- 19 yanvar. - № 13. - S. 6 .

Aranlı, Şirxan. **Cəlil Məmmədquluzadənin Ağcabədi ilə bağlılığı** / Ş. Aranlı // Ədalət. - 2018.- 1 fevral. - № 20. - S. 7 .

Abbaslı, Tahir. **Mənəvi sərvətlərimizdən sayılan "Xatirələrim" ini vicdan mürekkəbinə batırıb yazmış böyük Azərbaycan kübarı** /T.Abbaslı //Mədəniyyət.- 2017.- 18 yanvar.

Məqalənin tam mətnini təqdim edirik:

Beş il öncəki yazımda ("Şuşalı əxlaq-əqidəsi - dahi Mirzə Cəlilin böyük Həmidəsi") vurğuladığım bir qənaəti davam edirəm; tale eyni yüzilliyin eyni onilliyində doğulmuş bu iki nəhəngi birləşdirməsəydi, bəlkə, nə sadə kənd müəllimi Cəlil bu çaplı Milli Mirzə olardı, nə də - topdağıtmaz mülk sahibi olsa belə, daha bir dahimizin məşhur mental-"nominasiya" xalatında ("ev işi, paltar tikişi") qalası Həmidə Cavanşir bu qəbil ad-san sahibi, ədəb-irfan Xanımı...

Onların birincisi (hər mənada) Naxçıvanın Nehrəmindən, ikincisi Qarabağın Kəhrizlisindən öz şəxsi işləri (bəlkə tale "göndəriş"i?!) ilə mütləq eyni ünvana -Tiflisə , orada birləşməli və bu millətin maarif-mədəniyyəti naminə əlləşib- vuruşmalıydılar. Əks

təqdirdə, birincinin “Molla Nəsrəddin” nam-nişanlı milli-mədəni-mənəvi “lokomotiv”inin yanacağı qurtarıb yolda qala, ikincinin mal-mülkü “çiçi-biçi”lərə xərclənə-xərclənə heçə-puçə çıxsa, millətin böyük aydın onluqları, fəal yüzlükləri, ayıq minlikləri, ilk sayının üz qabığındakı karikatürəyə istinadən desək, yatmış müsəlman dünyası içərisində tək bircəsinin “gərnəşərək” (və dizini digərinin kürəyinə qoyaraq!) oyanan statistik milyonları bugünkü kondisiyaya çatmaya bilərdi...

Sözügedən “tərəflər” - hər ikisi dul ikən qovuşmuş ər-arvad bu izdivacla, həm də Avropanın zaman-zaman “söz” atdığı Şərqi-müsəlman problemlərindən olan “gender” məsələsinə müsbət bir nümunə də oldular. Öz dialektik intellekti, milli dərdlər təbibliyi ilə “ictimai şüur” abidəsi kimi rəmzləşmiş Bəy və öz zəngin, rahat həyatını millət narahatı olan bir ər işlərinə qurban verib sədaqət simvoluna çevrilmiş -

Xanım!..

Qadınlar ən çox bənzədilən, oxşadılan və oxşanılan məxluqdur; klassiklərimizin “sən etdin əqlimi zail” ahlarını, “dildən-dilə” düşmə macərələrini xatırlasaq, yetər. Amma məcə, bir az ciddi, vətəndaşanə kirpik çalıb baxanda, bədii fikir-xeyallıqda “canlı qəzəl Leyli”, “boyu uzun Burlaxatun”, “alagözlü Nigar”lara bənzəyən Həmidə Cavanşir real fərd-xanımlıqdan çox milli xanım-xatunluq mücəssəməsinə bənzəyir. Bu xanım-xatunluqdan ilk həyat yoldaşının (zadəgan nəsindən olan polkovnik İbrahim bəy Davatdarovun) müharibədə həlakı ilə ilgili hüzn cizgiləri, atasının qəflətən vəfatından sonra zəngin bir mülkü təkbaşına idarə çətinliyi, Mirzə Cəlilin “anlamaq dərdi”ni necə yüngülləşdirmək, “milli əqidəli ədib balası” damğası ilə yaşayası övladları üstünə qanadgərmə çabaları, bolşevik-sovet rejiminin gözüne çox görünməmək xofları dalğalanır.

Küllü-Qarabağ əhlinə kifayət qədər maddi kömək əli uzatması ilə “anti-bolşevik” aurası yaratmış bu xanımın Mirzə Cəlil kimi bir millətpərvərin əl-qolundan yapışması onun tale sonrasına heç də yaxşı naxışlar vəd etmədi.

Həmidə xanım nail olduğu bu milli-mənəvi arsenalın çox qismini ata evindən mənəvi “cehiz” olaraq gətirmişdi; hələ yeniyetmə ikən rus dilini səlis şəkildə qavrayıb-öyrənmiş, kənd qızları üçün o qədər də səciyyəvi olmayan milli və dünyəvi mədəni-maarif təmrinlərinə yiyələnmişdi. Yəni tale bu ucqar-ibtida həyat məktəblisini ali Mirzə Cəlil məktəbinə çox mükəmməl hazırlamışdı. Bir neçə məqalə, məruzə, “doklad” (!- bu haqda bir az sonra), çıxış və uzun illər “Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim” adıyla, bir müddət bundan öncə isə öz adı və tam tərcümədə tanıdığımız kitabını qələmə alsada, onu yaradıcı, yazıçı silk-sinfinə aid etmək olmaz. Lakin o, böyük yazıçı Mirzə Cəlilin dahi universal yaradıcıya çevrilməsində iştirak etmiş canlı həyatın yeganə yaradıcı-şərikidir.

Evliliklərinin ilk illərində Həmidə xanıma çatdırırlar ki, epidemiya Qarabağ uşaqlarının axırına çıxmaqdadır. O, peyvəndlə bağlı bir çox tibbi və maddi ehtiyat tədarükünə başlamaqla bərabər, xəstəliklərə qarşı “türkəçərə”likdən savayı heç bir çarə bilməyən anaları maarifləndirmək üçün bir məruzə də hazırlamağa başlayır. Bunun daha təsirli və korrekt çıxması üçün ərinə (bir az da çəkinə-çəkinə) müraciət edir. İşləri başından aşan Mirzə Cəlil isə (bu xahişi can-başla yerinə yetirsə də), sonda Həmidə xanımın: “Mirzə, hazırdırımı?” sualına özünəməxsus yumorla cavab verir: “Hazırdır e, amma... arvad nədir, “doklad” nədir?..”

“Bilvasitə” xatirələr...

Bu ali xanımın bir vaxtlar “Şuşa qəzası” adlı yurdu indilər kriminal-qəza ladında... Hələ sabah “20 Yanvar”, birisigün “26 Fevral”, ta biri gün “8 May”...

Bunlar Mirzə Cəlil atamızın bütün ömrü uzununu axıtdığı milli-irfani göz yaşlarını silib-qurulmuş Həmidə anamız haqda xatirələrin “neytral epiloq”u...

Məsələnin “proloq”una yol isə çox uzun! O qədər uzun-füzun ki, bu mənəvi mənzil başına vaxtında varmaqçün, şairlərimizdən birinin iki misrasını “körpü” etmək gerek:

“Qış gecəsi uzun olur, çox uzun. Lakin onu utandırdı - hörükləri bu qızın...”

Bu yazıya daxil etdiyim bu misralar bu məsələyə dəxli olmamış deyil. Əvvəla, yazı qəhrəmanımın “surəti-hal” obrazını bir daha təsəvvürlərə təqdim etmək üçün, ikincisi, xoş o xanımın halına ki, haqqında bəhs açılırkən, onlarçün əbədi atribut-arzu olan gözəllik, incə-mincəlik xüsusiyyətləri, müqəddəs analıq, mehri-evdarlıq şərəflərilə bahəm, el-elatlıq özəlliyi, milli-ictimai görvələri də vurğulana...

Öz böyük “Cavanşir”lik şəcərəsindən sonra “kəndçi” “Məmmədquluzadə” kimi “nimdaş” nam-nişanı soyad kimi qəbul edən, öz abidə-“Xatirələrim”ində bütün şan-şərəf-şöhrət közünü eyzən həyat yoldaşının qabağına çəkən bir xanım-xatun barədə daha nə ənənəvi xatirələr çözüb, nə xatircəmlik yaratmağa çalışasan?!

“Xatirələrim”i haqda xatirələrdən bir fraqment isə -

İstisna...

Öncə qeyd etməli ki, Həmidə xanımın öz atası - Qarabağ xanlığının qurucusu Pənah xanın oğlu, xanlığın idarəedicisi Mehralı bəyin nəvəsi Əhməd bəy Cavanşir haqda yığcam bir xatirə kimi yazmağa başladığı, sonda isə, təxminən, 100 şagird dəftəri həcmində genişləndirdiyi bu kitabın əsas qismi M.C.Bağirovun sifarişilə qələmə alınıb.

Sovet illərinin barmaqla sayılan milli ziyalılarında professor A.Zamanov bu əsərin kiçik bir qismini - ancaq Mirzə Cəlilə aid hissəsini və özü də dövrün ideologiyasına binaən xeyli “zorənsərbəstlik”lə (məsələn, “biz türklər” qəbilli ifadələri “biz azərilər”, “Xatirələrim” adlığını “Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim” etməklə) tərcümə edib.

Bir çox məziyyətindən kifayət qədər bəhs edən araşdırıcı-müəlliflər belə bir müddəanı ortaqlıqla vurğulayırlar ki, M.C.Bağirovun işə qarışmasından sonra yazılışı sürətləndirilən, “mövzu-təsvir sərhədləri xeyli genişləndirilən” bu kitaba niyə (heç “mürəkkəbi qurumamış”) elə onun öz göstərişilə yasaq qoyulub?

Təfsirlərdən birinə görə, hələ Cümhuriyyət illərindən əvvəl, başqa bölgələrdən daha zəngin olmuş Qarabağda “çapolçuluq” (yolkəsənlik) edən “banda”lar arasındakı “nüfuz” (“razborka”) savaşılarının birində məğlub edilən və sağ qalmış bir neçə nəfərilə kahada gizlənən Mir Cəfər xilas üçün, mahalda bir elə kişi bəy-xan ola-ola, məhz Həmidə xanımın üstünə adam göndərir. Həmidə xanım onları qurtartdırıb göndərir Abdal Gülablıdakı qohumugilə və düz bir ay o ailədə yeyib-yatıb sağaldıqdan (ən əsası isə, qəzəbli rəqiblərinin yadından çıxdıqdan) sonra Bakıya yola salınır.

İllər keçir, “Xatirələrim”də qeyd olunduğu kimi, artıq Azərbaycan SSR-in rəhbəri olmuş bu adam Həmidə xanımın etdiklərini də yad edib, Qarabağa gəlir. Həmin vaxt Kəhrizlidə yaşayan Həmidə xanım: “O mənimlə də görüşdü...”

Hə, artıq məşum “37” ərəfəsidir. Onun “qara keçmiş”indən xəbərdarlar aradan götürülüb. İndi Mir Cəfərə nə lazımdır? Vaxtilə ona can xilaskarlığı etmiş belə bir əsil-nəsilli ziyalının mənəvi köməyi. Artıq bütün mənşə-mənsəb səlahiyyətlərindən salınmış həmin xanımdan ikinci - reputativ həyat istəyi! Yəni, bu “qara keçmiş”li zat belə bir mötəbər imza ilə “ağ çağ”a çıxmaq istəyir. “Bu kitabında mənim bərəmdə də bəhs et”. Söhbətin “isti-isti”sində məsələ-mətləbin dərinliyinə o qədər də vara bilməmiş bu xanıma ərizə yazdırıb, bir günün içində Yazıçılar İttifaqına üzv seçirlər. Yüksək maaş, xüsusi xidmət maşını (“M-1”) imtiyazları, yüksək qonorar, kitabın dərsliklərə salınması vədləri

və... missionerlərin növbəti gəlişlərinin birində yuxarıdakı təklifin yeni redaktə variantı:
“Mənim keçmiş bolşevik fəaliyyətimdən də yazsın!..”
Həmidə xanımın cavabı isə belə olur: “Mən görmədiklərimi yaza bilmərəm!..”

Kamal, Rüstəm. **Mirzə Cəlil və Həmidə xanım**: ağır xatirəsi /R. Kamal //Ədəbiyyat qəzeti .- 2017.- 22 aprel.- S.25.

Məmmədova, Vüsalə.**Həmidə xanımın ev muzeyinə diqqət də böyükdür, maraq da...**
/V.Məmmədova //Azərbaycan.-2015.- 18 yanvar.- S.7.

İsmayıl **Həmidə xanım Cavanşir sınaqlardan üzüağ çıxıb.** / İsmayıl // Şərqi qəzeti.- 2014.- 19 dekabr.

Məqalənin **tam mətnini təqdim edirik:**

Azərbaycanın ziyalı kişiləri ilə yanaşı, maarifpərvər qadınları da xalqımızın savadlanması və milli məfkurənin oyanması üçün əvəzsiz xidmətlər göstərirlər. Azərbaycançılığın inkişafına və təbliğinə öz töhfəsini verən bu cür vətənpərvər qadınlarımızdan biri də dövrünün görkəmli ictimai xadimi, ziyalı zümrəsinin ən məşhur qadın təmsilçisi, xeyriyyəçi və maarifçi Həmidə xanım Cavanşir olub.

Həyatı

Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə 1873-cü ildə Kəhrizli kəndində zamanəsinin görkəmli maarifçi ziyalısı Əhməd bəyin ocağında dünyaya gəlib. Kənddə daim yeniliyi, mədəniyyətin ən sivil formalarını yayan Əhməd bəy Cavanşir yeddi "Qarabağnamə"dən ən məşhurunu - "Qarabağ xanlığının siyasi vəziyyətinə dair" əsərini yazıb. Onun çoxsaylı şeirləri və tərcümələri 1906-cı ildə Tiflisdə "Qeyrət" mətbəəsində kitab kimi nəşr edilib. Tək Kəhrizlidə deyil, elə ətraf kəndlərdə də Əhməd bəy kasıbların böyük himayədarı olub. Belə bir nəcib insanın ailəsində dünyaya göz açan Həmidə xanımın Azərbaycan mədəniyyətinə və ədəbiyyatına həsr olunan böyük ömür yolu da məhz "ot kökü üstə bitər" məsəli ilə tam uyğun gəlir.

Ailə məktəbində təhsil alan Həmidə xanım hələ yeniyetmə illərində rus dilini səlis qavrayaraq, o dövrün kənd qızları üçün səciyyəvi olmayan yüksək intellektə, geniş dünyagörüşünə malik olub. İlk həyat yoldaşı zadəgan nəslindən olan podpolkovnik İbrahim bəy Davatdarov cəbhədə həlak olandan və atasını itirəndən sonra Həmidə xanım Cavanşir Kəhrizlidə ata mülkünü idarə etməyə başlamışdır.

1905-ci ildə Tiflisdə tanış olduğu Mirzə Cəlil Məmmədquluzadəyə ərə gedərkən bu izdivac çoxlarına xoş getməyib və nikah onun əsilzadə nəslinə yaraşdırılmayıb. Lakin Həmidə xanım bütün maneələrə cəsaretlə sinə gərərək, Mirzə Cəlilə vəfalı və fədakar ömür-gün yoldaşı olmaqla yanaşı, həm də ustad sənətkarın ən yaxın maarifçi silahdaşı, ziyalı həmdəmi, "Molla Nəsrəddin" in isə xeyirxah himayədarı olub. Bütün varidatını, sərvətini həyat yoldaşının yaradıcılığına böyük ürəklə sərf edən Həmidə xanım Cavanşir Mirzə Cəlillə 25 il məhəbbət və qarşılıqlı ehtiramla ömür sürüb. Bu illərdə Mirzə Cəlil nə qədər kəskin zərbələrə, ittihamlara tuş gəlsə, nadanlıqla qarşılaşsa da, ən çətin günlərdə Həmidə xanım ona mənəvi dayaq olub. Bu böyük insanı daim nikbin ovqata kökləyib. Onun bütün ağır sınaqlardan mətanətlə çıxmasına yardım göstərib.

Xeyriyyəçi və cəfakeş insan

Tarix Həmidə xanım Cavanşiri böyük xeyriyyəçi və cəfakeş insan kimi yaddaşlara həkk edib. Tək Kəhrizli kəndinin deyil, bütün Qarabağın ona kömək üçün pənah gətirən insanların əlindən tutan, qayğılarını həll edən bu xanım həm də o dövrün yardıma ehtiyacı olan ziyalıların da problemlərini həll edib. Ciddi xəstəliyi olan Mirzə Ələkbər Sabir məhz Həmidə xanımın məsləhəti ilə Mirzə Cəlil tərəfindən Tiflisə müalicə üçün dəvət alıb. Sabir bu hadisəni Abbas Səhhətə yazdığı məktubda belə xatırlayır: "Mirzə Cəlil və Həmidə xanım cənablarından çox razıyam. Bilmirsən mənə nə qədər ehtiram edirlər! Bu neçə müddətdə təmam məxaricimi və zəhmətimi mütəhəmmil olublar. Mənim mehmanxana, ya xəstəxanada yatmağıma razı olmadılar. Öz evlərində mənzil verdilər. Xülasə, bilmirəm nə dil ilə təşəkkür edirəm".

Həmidə xanımın Sabirə göstərdiyi qayğı haqqında isə Azərbaycan ziyalılığının baş tacı olan Üzeyir bəy Hacıbəyli xüsusi məqalə yazıb. Məqalə bu sözlərlə bitir: "Qoy ədəbiyyat tarixinə yazılsın ki, Sabir kimi şairi diriliyində təqdir edən bir kişi olmadısa da, bir nəfər qadın oldu ki, şairin iadei-səhhəti üçün, milyonçu kişilərə rəğmən, öz varından keçəcək qədər böyük bir hamıyyət göstərdi". Bu hadisə Həmidə xanım Cavanşirin vətəndaş mahiyyətini, xeyirxah əməllərini əks etdirən yüzlərlə faktdan yalnız biridir. Həmidə xanım 1912-ci ildən Kəhrizlidə öz vəsaiti hesabına məktəb açıb və burada dərs deyib. Mirzə Cəlilin vəfatından sonra da ölkənin ictimai-ədəbi həyatında fəal mövqə tutan Həmidə xanım Yazıçılar İttifaqına üzv seçilib. Ömür-gün yoldaşının əsərlərini tərcümə etməklə yanaşı, bu böyük sənətkarla bağlı kövrək xatirələrini də böyük ustalıqla qələmə alıb. 1955-ci ildə vəfat edən Həmidə xanım Cavanşir Fəxri Xiyabanda Mirzə

Cəlilin məzarı yanında dəfn olunub. Sağlığında insanlara yardımçı olan, onların problemlərini həll edən Həmidə xanımın Kəhrizlidəki evi bu gün də qayğıya möhtac olan məcburi köçkünlərin sığınacaq, daldalanacaq yeridir.

"Molla Nəsrəddin" in himayədarı

Azərbaycan mətbuatının bayraqdarı olmuş "Əkinçi"nin mənəvi varisi olan "Molla Nəsrəddin" jurnalı xalqımızın tarixində böyük rol oynayıb. Nadanlığa, cahilliyə, savadsızlığa qarşı mübarizədə qabaqcıl maarifçilik flaqmanı olub. Bu jurnal "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbini yaradaraq, Azərbaycan ziyalılarının keyfiyyət göstəricisinə çevrilib. Xalqın mədəni və ictimai intibahında mühüm amil olub.

Bu nailiyyətlərin müəllifi olan Mirzə Cəlil daim vurğulayıb ki, onun uğurlarında Həmidə xanım Cavanşirin böyük payı var. Həmidə xanım qeyri-adi insan idi. Kəndin sakinlərinə heç vaxt rəiyyət kimi baxmayan bu xanım daim insanların xeyirxahı olub, onların sağlamlıqları ilə bağlı problemlərinin həllindən tutmuş savadlanmalarına qədər böyük bir himayədarlıq silsiləsi yaradıb. Kəhrizlinin ağsaqqal-ağbirçəkləri bu gün də Həmidə xanımın mərhəmətindən, xalqına olan sonsuz sevgisindən ağız dolusu danışirlar. Bu nəcib qadın çox kişinin qol qoymadığı işlərə baş vurub, əhalinin daha yaxşı dolanması, onların qayğılardan azad olması üçün öz sərvətini ürək genişliyi ilə sərf edib. Həmidə xanım bu kənddə Mirzə Cəlil üçün rahat, isti bir ocaq yaradaraq, bu böyük sənətkarın ədəbiyyatımızın inciləri sayılan xeyli əsərinin ərsəyə gəlməsinə mənəvi cəhətdən təkan verib.

"O, öz xeyirxahlığı, alicənablığı, mərhəməti ilə Azərbaycan tarixində əbədi yaşamaq haqqı qazanıb"

Yazıçılar Birliyinin Qarabağ bölgəsi üzrə nümayəndəliyinin rəhbəri, şair Ənvər Əhməd Həmidə xanım Cavanşirin malik olduğu yüksək insani keyfiyyətlərin ona genetik keçdiyini deyib: "Pənəhəli xan kimi əsilzadə zadəganın nəslindən, Əhməd bəy kimi böyük maarifçi ziyalının ailəsindən olan Həmidə xanım məhz belə ləyaqətli və örnək ömür sürməli idi. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan xalqının adını yüksəklərə qaldıran ismətli xanımlarımız - Sara Xatun, Həcər və digərlərinin sırasında Həmidə xanımın da adı hörmətlə çəkilir.

Tarixdə və yaddaşlarda bu qadının yüzlərlə fədakar əməli, xalqına olan bağlılığını əks etdirən yetərincə hadisələr var. Bunların hər biri sübut edir ki, Həmidə xanım Mirzə Cəlilə sadıq ömür-gün yoldaşı və ən yaxın silahdaş olmaqla bərabər, həm də onun adını zirvələrə qaldıran, böyük ustadın bənzərsiz yaradıcılığını öz yüksək şəxsi xarakteri ilə

tamamlayan insan idi. Ötən əsrin əvvəllərində Qarabağda, o cümlədən Kəhrizli kəndində və ətrafda böyük aclıq, kütləvi epidemiya tüğyan edirdi. Belə təhlükəli məqamda Həmidə xanım yenə də öndə olub. O, öz faytonu ilə hər bir evə darı, un və digər ərzaqlar paylayıb. Tauna, qızılıcaya qarşı əhaliyə peyvəndlər vurdurub. Başqa müalicəvi vasitələr tətbiq edib. O dövrdə yüzlərlə insanı aclığın və ölümün cəngindən xilas edən bu nəcib xanım həm də saysız-hesabsız körpənin, yeniyetmənin savadlanmasını, beləliklə də, onların gələcəkdə cəmiyyətdə öz yerlərini tutmalarını təmin edib. Həmidə xanım qadınların problemlərinin həllində xüsusi səy göstərüb. Onların savadlanmasına, problemlərinin həllinə çalışaraq, hətta gəlin köçən qızlara da xüsusi cəhiz ərmağanı ayırıb. Həmidə xanım Cavanşir öz xeyirxahlığı, alicənablığı, mərhəməti ilə Azərbaycan tarixində əbədi yaşamaq haqqı qazanıb”.

Ehtiyac sahiblərinin ümid yeri... Kəndə iki kəhriz çəkdirən Həmidə xanım ona müraciət edən hər bir sakinin problemini təcili həll edərdi. Milli və dini bayramları xüsusi təmtəraqla qeyd edən Həmidə xanım Novruzda böyük el şənliyi qurar, hər kəsə bayram sovgatı ayırırdı. Gülablıdan məşhur aşıqları dəvət edərək, əhalini bayram əhval-ruhiyyəsinə bürüyərdi. Qurban bayramında isə hər bir ailənin payı hökmən verilirdi. Həmidə xanımın böyük səxavəti daim Kəhrizlidə dillər əzbəri olub. İllər keçsə də, bu xeyirxah insanın savab əməlləri unudulmayıb. Hər zaman əhalinin ümid yeri olan Həmidə xanım Cavanşir çəkinmədən öz varidatını el yolunda xərcləyib. Bölgədə xəstəliklər kütləvi yayılanda isə özü şəxsən kəndin körpələrini faytonuna mindirərək, növbə ilə mərkəzə aparmış, onlara peyvənd vurduraraq, sağlam yaşamalarını təmin etmişdir.

Abbaslı, Tahir. **Millətimizin və milli Mirzəmizin ali xanımı:** Öz ailəvi və ictimai məhəbbətilə hər məşəqqətə dözmüş Həmidə xanım Cavanşir... /T.Abbaslı //Mədəniyyət.-2013.- 18 yanvar.- S. 13.

Günay **Həmidə xanım Cavanşirin 140 illik yubileyi qeyd olunub.**/ Günay - Palitra.- 2013.-19 fevral.

Məqalənin tam mətni təqdim edirik:

Görkəmli ictimai xadim, Azərbaycanın ilk xeyriyyəçi və maarifçi qadınlarından biri Həmidə xanım Cavanşirin anadan olmasından 140 il keçir. Bu münasibətlə Həmidə xanım Cavanşirin Ağcabədi rayonunun Kəhrizli kəndindəki ev-muzeyində yubiley mərasimi keçirilib.

Ziyalıların, ictimaiyyət nümayəndələrinin, kənd sakinlərinin iştirak etdikləri tədbirdə çıxış edənlər Həmidə xanımın zəngin həyat, maarifçilik və xeyriyyəçilik fəaliyyətindən danışdıblar.

Məlumat verilib ki, Həmidə xanım Cavanşir 1873-cü ilin yanvarında Şuşa qəzasının Kəhrizli kəndində, zəmanəsinin görkəmli ziyalısi Əhməd bəyin ocağında dünyaya gəlib. Əhməd bəy Qarabağ xanı Pənahəli xan Cavanşirin nəticəsidir. Ailə məktəbində təhsil alan Həmidə xanım hələ yeniyetməlik illərində rus dilini səlis öyrənərək o dövrün kənd qızları üçün səciyyəvi olmayan yüksək intellektə, geniş dünyagörüşünə malik olub. İlk həyat yoldaşı zadəgan nəslindən olan podpolkovnik İbrahim bəy Davatdarov cəbhədə həlak olandan və atasını itirəndən sonra Həmidə xanım Cavanşir Kəhrizlidə ata mülkünü idarə edib.

1905-ci ildə atasının şeirlər kitabını nəşr etdirmək üçün Tiflisə gedən Həmidə xanım burada Cəlil Məmmədquluzadə ilə tanış olub. 1907-ci ildə Həmidə xanım Mirzə Cəlillə ailə qurmuş və ədibin ömrünün sonunadək çətin və kəşməkəşli həyat yollarında həmişə ona dayaq olub.

Həmidə xanım Kəhrizli kəndində kəhriz vurdurub, toxuculuq emalatxanası, məktəb açıb və burada dərs deyib. O, yoluxucu xəstəliklərə qarşı peyvənd etməyi, həmçinin həmin xəstəliklərə tutulanlara yardım göstərməyi öyrənərək kəndliləri müalicə edib.

Böyük xeyriyyəçi kimi yaddaşlara həkk olunan Həmidə xanım tək-cə Kəhrizlinin deyil, ətraf kəndlərdən də kömək üçün pənah gətirən insanların əlindən tutub, o dövrün yardıma ehtiyacı olan ziyalıların da problemlərini həll edib.

Həmidə xanım Cavanşir Qafqaz Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyətinin yaradıcılarından və sədr müavini olub, 1912-ci ildə Zaqafqaziya pambıqçılarının XIII qurultayında məruzə edib. Mirzə Cəlilin vəfatından sonra da ölkənin ictimai-ədəbi həyatında fəal mövqə tutan Həmidə xanım Yazıçılar İttifaqına üzv seçilmiş, ömür-gün yoldaşının əsərlərini tərcümə etməklə yanaşı, bu böyük sənətkarla bağlı kövrək xatirələrini böyük ustalıqla qələmə alıb. 1955-ci ildə vəfat edən Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə Fəxri xiyabanda - Mirzə Cəlilin məzarının yanında dəfn olunub. Həmidə xanımın Kəhrizli kəndindəki evi təmir edilərək muzeyə çevrilib, kəndin mərkəzində büstü qoyulub. Ev-muzeyi Həmidə xanımın yadigarı olan məişət əşyaları, əl tikmələri, ailə fotoarxivləri, əlyazmalarla təmin edilib. Tədbirdə məktəblilər şair Vaqif Kəhrizlinin Həmidə xanıma həsr etdiyi şeirləri söyləyiblər.

Həmidə xanım Cavanşirin xatirələri: // İmpuls.-2013.- 31 may.- S.13.

Atam Əhməd bəy Cavanşir haqqında: Həmidə xanım Cavanşirin xatirələri //İmpuls.- 2012.-19 oktyabr.-S.13.

Vəzir, Mehriban. **Mirzə Cəlilin həyat yoldaşının bir sözü Mircəfər Bağirovun qəzəbinə tuş gəldi:** Həmidə xanım Cavanşirin 70 il arxivlərdə yatmış məşhur əlyazmaları işıq üzü görəcək /M. Vəzir // Bakı xəbər.-2011.- 25 may.- S. 15.

Cabırqızı, Günel. **Həmidə xanım Cavanşirin “Xatirələrım” əsəri** tam şəkildə nəşr edilib /G.Cabırqızı //525-ci qəzet.-2011.- 30 noyabr.- S.7.

Zamanov, Abbas. Həmidə Məmmədquluzadə: **Mirzə Cəlil haqqında xatirələrım** /A. Zamanov // P.S.Elm, təhsil və həyat .- 2009.- 3 aprel.- S. 7.

Kəhrizli Mirzə Cəlillə Həmidə xanımın ən xoşbəxt anlarının keçdiyi məkan
/İ.Hüseynli //Azərbaycan.-2006.- 6 aprel.- S.6.

Мамедкулизаде Г. **Мои воспоминания о Джалиле Мамедкулизаде** / Подготовка текста, предисловие и комментарии Аббаса Заманова, редактор Азиз Шариф. - Б.: Элм, 1970. -179 с.- rus dilində.

Djafarov, Mamed Djafar. **Djalil Mammedgoulouzade** / M. D. Djafarov ; trad. M. Chirvanzadé. - Bakou : Édit. d'état de l'Azerbaïdjan, 1966. - 60 p. - fransız dilində.

Гамида-ханум Ахмед бек кызы Мамедкулизаде Джаваншир

Гамида-ханум Джаваншир родилась в 1873 году в селе Кяхризли Шушинского уезда (ныне в Агджабединском районе Азербайджана) в семье Ахмед-бека Джаваншира. Получила домашнее светское образование на двух языках, в совершенстве владела родным азербайджанским и русским языками. В дальнейшем стала заниматься самообразованием и много читать, что способствовало ей стать одной из самых образованных азербайджанок своего времени.

В 80-х гг. вышла замуж за подполковника царской армии Ибрагим-бека Даватдарова. В браке с Ибрагим-беком у Гамида-ханум было двое детей. В 1902 году Ибрагим-бек Даватдаров скончался и Гамида-ханум с двумя детьми вернулась в родное село Кяхризли, где стала управлять имением отца, доставшимся ей в наследство.

В 1905 году с целью публикации рукописей произведений отца Ахмед-бека Джаваншира, состоящих из рассказов для детей и переводов, Гамида-ханум приехала в Тифлис, где представила рукописи издательству «Гейрат». Здесь она познакомилась с Джалилом Мамедкулизаде. 15 июня 1907 года Гамида-ханум Джаваншир вышла замуж за Мамедкулизаде.

Могила Джалила и Гамиды Мамедкулизаде на Аллее почётного захоронения в Баку

В родном селе Кяхризли Гамида-ханум Джаваншир открыла больницу, ткацкую фабрику, а в 1909 году с помощью и при участии мужа Джалила Мамедкулизаде — школу для 30 мальчиков и 10 девочек. Гамида-ханум Джаваншир была одной из основательниц Кавказского мусульманского женского благотворительного общества (1906—1917). В 1912 году она выступила на 13-м съезде хлопкоробов Закавказья, где выдвинула предложения для улучшения данной отрасли хозяйства. В своём выступлении она говорила: «Для нас очень труден привоз усовершенствованных сельскохозяйственных орудий и машин из Тифлиса. А починка подобных орудий у нас вообще невозможна. Очень хотелось бы открыть у нас в Карабахе склады, которые занимались бы продажей сельскохозяйственных орудий.»

В 1911 году Гамида-ханум приложила много усилий для излечения больного поэта Мирзы Алекпера Сабира. Сам поэт оценил заботы Гамиды-ханум в одном из своих стихотворений. Узеир Гаджибеков в газете «Малумат» от 7 августа 1911 года писал об этом:

«Пусть напишут в истории литературы, что при жизни Сабира не нашлось ни одного мужчины, который по-настоящему заботился бы о нём. Зато нашлась женщина, которая ради восстановления здоровья не щадила себя и ничего не жалела.»

Гамиде-ханум принадлежит роль и в издании журнала «Молла Насреддин», освещавшего проблемы свободы женщин.

В первые годы советской власти Гамида-ханум Джаваншир жила в родном селе Кяхризли. Из-за своего дворянского происхождения у неё возникли трудности: её земли были отобраны, а сама она была лишена права голоса. Затем она переехала в Баку, где прожила до конца своих дней. После кончины мужа Гамида-ханум занималась пропагандой творчества Мамедкулизаде, переводом и публикацией его произведений. Написала воспоминания о Джалиле Мамедкулизаде, Сабире и своём отце Ахмед-беке Джаваншире. Перевела ряд произведений азербайджанских писателей, в том числе и некоторые произведения Джалила Мамедкулизаде, на русский язык. Гамида-ханум Джаваншир была известна также как фольклорист, собирала образы азербайджанского устного народного творчества, рассказы об исторических личностях.

Скончалась в 1955 году в Баку. Похоронена на Аллее почётного захоронения рядом с мужем Джалилом Мамедкулизаде.

Multimedia

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Мамедкулизаде,](https://ru.wikipedia.org/wiki/Мамедкулизаде)

<http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2015/yanvar/414917.htm>

<http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2013/yanvar/289467.htm>

www.anl.az/down/meqale/525/2011/noyabr/216135.htm

<http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2017/aprel/539392.jpg>

http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2011/may/el11.htm

<http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2013/yanvar/289467.htm>

www.baki-xeber.com/gundem/54515.htm

https://wap.525.az/?name=wapxeber&news_id=54565

www.apa.tv/video/7716

www.moderator.az/news/176058.html

www.adalet.az/mobil/142962.html

İstifadə edilən mənbələr

1. Cəfər Cabbarlı adına Gənclər kitabxanasının Electron Kataloqu

İzahlar

Biobibliografik vəsait

Şəxsi vəsaitlər özündə biobibliografik məlumatları, əsərlərinin siyahısını, onun haqqında nəşr olunan (bəzən tam mətnlə) yazıları əhatə edir. Materialların düzülüşü xronoloji qaydada olur.

Tərtibçidən: Həmidə xanım haqqında hazırlanan biobibliografik vəsaitində Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından biri Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadənin bioqrafiyası haqqında qısa məlumat, maarifpərvər xanımın fəaliyyəti, yazdığı kitab, onun haqqında yazılan məqalələr, xatirələr öz əksini tapır.

Bibliografik təsvir ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» uyğun tərtib edilmişdir.

Həmidə Məmmədquluzadə : bibliografik icmal / tərt. Y. Z. Sadıqlı. - Bakı : C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası, 2018. – 15 s. - ryl.az@mail.ru.

J. Jabbarli Youth

Library 203 Nariman Narimanov Prospekti,

Baku AZ1065, Azərbaycan

E-mail: ryl.az@mail.ru

Oxucu sorğuları üçün: E-mail: info@ryl.az

E-mail: sadiqli-yegana@mail.ru